

ПЕРСПЕКТИВА: МЛАДИ ВО КРИЗА

ИТНИ ПРЕПОРАКИ ЗА НАМАЛУВАЊЕ НА НЕГАТИВНИТЕ ЕФЕКТИ ОД КОВИД-19 КРИЗАТА ВРЗ МЛАДИТЕ

Група граѓански организации

Април 2020

Преку документот „Перспектива: Млади во криза – Итни препораки за намалување на негативните ефекти од Ковид-19 кризата врз младите“, група граѓански организации целат да помогнат на институциите во надминување и намалување на негативните ефекти од пандемијата и мерките за нејзино спречување врз младите. Со овој документ се обезбедуваат координирани и итни препораки до институциите за проактивно и информирано креирање на политики со чија навремена имплементација ќе се намалат последиците врз добросостојбата на младите во Северна Македонија, а младите ќе дадат поддршка на надминувањето на кризата.

МЛАДИНСКИ КОНТЕКСТ НА КРИЗАТА

Здравствено – економската криза предизвикана од болеста Ковид-19 има сериозни импликации врз македонското општество, дел од кои допрва ќе стануваат видливи. Во оваа криза се погодени многу граѓани и ризични групи. Иако младите како категорија не се најризична група на заболени, тие се многу загрозувани од општествените и економските импликации од кризата. Уште пред појавата на овој вирус, младите се наоѓа во незавидна положба, која ќе биде само влошена од оваа состојба. Со оглед на тоа што станува збор за граѓани со клучна улога за одржливоста на општеството и неговата иднина, мора да се преземат мерки за заштита на младите и намалување на негативните последици врз нив, а со тоа и државата.

Според законската рамка, за млади се сметаат сите лица на возраст од 15-29 години. Оваа возрастна категорија сочинува околу една четвртина од вкупното население. Стапката на невработеност за 2019 г. изнесува 35%, двојно повеќе од просечната невработеност. Оваа категорија граѓани е најсклона кон иселување од земјата, како еден од проблемите кој ја загрозува иднината и појава која се проценува дека ја чини земјата 333 милиони евра годишно во просек, или 3.1% од БДП.

Пандемијата и мерките за заштита од ширење на болеста имаат голем ефект врз младите. Учениците и студентите беа првите кои го променија својот начин на живот со затворањето на образовните институции, во импровизираните онлајн училници кои и покрај најдобрите намери е нејасно колку се ефективни. Постојат млади без пристап до интернет и технологија чии родители не можат да им помагаат во учењето, и се под ризик уште повеќе да заостанат зад своите врсници. Отворените прашања како полагањето матура, уписите на факултет или почетокот на новата година создаваат голема неизвесност, особено кај младите кои треба да преминат од еден во друг степен на образование.

Само во првиот месец од почетокот на кризата, АВРМ наведува дека се одјавени 2000 лица, бројка која може да претпоставиме дека е неколкукратно зголемена. Отпуштањата и губењето работа особено ги погодуваат младите, група која тешко доаѓа до работа и за која нема доволно места на пазарот на трудот, состојба која допрва ќе се влошува. За голем број млади кои ја губат својата работа поради кризата нема да има ни точни податоци, затоа што тие се често дел од сивата економија, па оттаму за нив не ни важат предвидените мерки за заштита на пазарот на трудот. И покрај владината поддршка, младите кои ќе ја изгубат својата работа или ќе паднат уште пониско на скалилото на вработливост поради загубите на пазарот. Може да се очекува демотивација и нарушено ментално здравје и дека ќе се зголемат желбите за иселување и барањето на подобар живот во странство пополнувајќи ги празнините на туѓите пазари на труд.

Социјалните импликации, како пролонгираната изолација, отсекувањето од врсниците и затворањето во своите семејства имаат ефект врз менталното здравје и психолошката состојба

на младите. Ефектите на принудното отсекување го зголемуваат интензитет на личните и системските проблеми кои биле контролирани или игнорирани во секојдневниот контекст. Многу млади се отсечени од своето секојдневие и врзани со семејствата, и врз нив влијае притисокот од ризикот кој го претставуваат како преносители, а многу млади ќе се носат и со вистински загуби. Ставот, вознемиреноста и стресот од оваа состојба водат кон анксиозност, депресија и низа други појави, а зголемена е и ризичната употреба на психотропни супстанции.

За да се намалат негативните импликации врз младите, а со тоа и негативните последици врз долгорочната благосостојба на општеството врз која влијаат младите и да се постават во улога на поддршка на надминување на кризата, е изработен овој документ со препораки. Преку навремена реакција, општеството и државата може да имаат корист преку намалување на „загубеното“ знаење од адаптираниот образовен процес, заштита на младите како повторни жртви на зголемената невработеност, позиционирање на младите како работна сила по кризата и надминување на загубите која таа ги причинила. Со тоа, ќе се намалат и долгорочните ефекти врз општествената позиција на младите и појавите на како разочараност, апатија или револт. Со овој документ се постигнува проактивно ангажирање на младите и нивните организации како волонтерска поддршка на институциите и нивните сограѓани во ваков период. Авторите на документот се свесни за ограничените ресурси на располагање, особено со загубите кои се очекува да се појават поради кризата, и затоа даваат приоритет на она што е итно и од круцијална важност.

Сите генерации се погодени од оваа криза. Но последиците врз младите ќе одекнуваат најдолго.

НАЧИН НА ИЗРАБОТКА НА ДОКУМЕНТОТ

Овој документ доаѓа како иницијатива на неколку младински граѓански организации и индивидуалци – младински активисти кои почувствуваа потреба да дадат придонес кон артикулација на потребите и ризиците на кои се изложени младите во оваа криза и ефектите што тоа ќе ги има врз општеството. Документот цели да даде поддршка и препораки на надлежните институции за начини на кои може да делуваат за да го заштитат интересот на оваа кривка група граѓани и на општеството. Поради ова се формираше иницијатива на 12 граѓански организации и сојузи, водени од млади или за млади, и индивидуалци со искуство во работа во областа, кои ја насочија својата експертиза и искуства кои ги добиваат од работа на терен во текот на кризата, за да се создадат овие препораки. Во фасилитацијата на овој процес за креирање на координирани препораки на младинските организации беше вклучена и Фондацијата за демократија на Вестминстер.

Препораките се поделени во 5 клучни области, изработени од следните организации:

Област	Организации
1. Неврабатеност и економски ефекти	АРНО – Асоцијација за развој на нови опции Младински образовен форум (МОФ) Реактор – Истражување во акција Хелсиншки комитет за човекови права
2. Образование	Младински образовен форум (МОФ) Реактор – Истражување во акција
3. Психо-социјални и здравствени последици	Национална мрежа против насилство врз жени и семејно насилство Психотерапика - Платформа за кризна акција за млади ХЕРА – Асоцијација за здравствена едукација и истражување ХОПС – Опции за здрав живот
4. Младинска ангажираност и волонтерство	Центар за интеркултурен дијалог (ЦИД) - Куманово Сојуз за младинска работа (СМР) Сојуз на извидници на Македонија (СИМ) Национален младински совет на Македонија (НМСМ)

Секое поглавје содржи опис на ефектите од здравствената криза врз младите и препораки за итно делување. Овој документ е изработен за да се дадат препораки за директните влијанија од кризата и итните – ургентни мерки, кои е императив да се преземат преземат на брз рок за да се санираат негативните последици.

Групата организации и индивидуи зад овој документ во меѓувреме ќе продолжи со својата работа и ќе изработи документ со средно и долгорочни препораки, за периодот кога ќе се надмине најкритичната состојба и ќе почне олеснување на рестрикциите и враќање на општеството во понормален модел на функционирање. Во дополнителниот проширен документ кој ќе биде изработен во текот на следните месеци ќе бидат доставени препораки и за долгорочни политики кои рефлектираат на подолготрајните ефекти од кризата.

ПРЕПОРАКИ ПО ТЕМАТСКИ ОБЛАСТИ

1. НЕВРАБОТЕНОСТ И ЕКОНОМСКИ ЕФЕКТИ

1. МЕРКА „ЗАШТИТА НА РАБОТНИЧКИ ПРАВА“

Ефектите кои веќе се појавуваат од економска криза во замав, укажуваат дека нашата земја нема да биде исклучок од предвидувањата дека цели групи на луѓе ќе паднат во сиромаштија. Младите како категорија на работници кои често работат со договори за вработување на определено време, усни или со договори на дело се особено ранливи. Тие имаат двојно повисока невработеност од останатото население, а од оние млади кои се вработени, 30% немаат ниту пишан ниту усен договор. Покрај поранешните вработени млади на кои им прекинал работниот однос во изминатиот месец, стапката на невработеност на младите во 2019 е 35 отсто, што значи дека секој трет млад човек до 25 години не е во формален работен однос. Оттука, јасно е дека младите луѓе се во постојан ризик од паѓање во сиромаштија и единствен начин ова да се спречи се решителни и храбри мерки за заштита на младите.

Младите како дел од работната сила во угостителскиот сектор, се особено погодени од кризата, затворањето или ограничувањето на работа на објектите. Дополнително, неизвесноста со рестрикциите во патувањата, отворањето на границите и редистрибуцијата на работна сила во рамки на секоја земја, предизвикува уште еден бран на несигурност, особено кај младите кои работат сезонски во странство, и целата своја економска сигурност и обезбедувањето финансии за семејството и себе го потпираат на сезонската работа во земјите од ЕУ.

Итни препораки:

1. Право на паричен надоместок за млади невработени лица додека трае вонредната состојба. Правото да можат да остварат и лица кои во текот на претходните три месеци биле хонорарно ангажирани или на друг начин остварувале приходи во неформална економија (преку давање на услуги), а поради мерките останале без приходи.

2. Право на паричен надоместок за невработени лица во кризата да можат да остварат и лица на кои работниот однос им престанал поради сопствена изјава, спогодбено или поради наводно нарушување на дисциплината. Многу млади работници изминативе четири недели беа измамани од страна на работодавачите и работниот однос им беше прекинат на овој начин. Владата мора да ги заштити и овие работници.

3. Да се обезбеди заштита на прекарните работници (хонорарци, фриленсери итн), кои се најнесигурната категорија работници и немаат речиси никакво социјално ниту здравствено осигурување. Конкретно, бараме овие работници, по примерот на самостојните уметници и спортистите, да добиваат финансиска поддршка за месеците април и мај 2020 година, во месечен износ од 14.500,00 денари. Статусот на овие работници може да се потврди со остварените приходи од корисникот преку УЈП и/или приложување договори.

5. Имплементирање на политиката Младинска гаранција на цела територија за доквалификување и преквалификацијување на младите со цел нивно полесно вработување. Оваа политика може да биде клучна поддршка за невработените млади по кризата, и итно треба да почнат подготовки за нејзина имплементација по кризата, резервирање на средства за нејзино спроведување и креирање на систем за онлајн пријавување на млади кои сакаат да бидат корисници на оваа мерка.

6. Обезбедување на бесплатно правно советување и консултации за млади, особено вработени во угостителскиот сектор и други сектори со специфична природа на работата (услови на работа, работа под притисок, сменско работење, повреди на работно место, сезонска работа) се засегнати со прашањата на работнички права, финансиските импликации, кои во вонреднава ситуација се амплифицирани и бараат итно внимание.

7. Државните служби (ДИТ, АВРМ, УЈП) поефикасно да реагираат за да се спречат злоупотреби во време на кризава, при спогодбени откази, откази од страна на работодавачи и слично. Државните служби да иницираат постапки за утврдување одговорност при евентуални кривични злоупотреби од страна на работодавачи во врска со спогодбените и другите откази на работници од изминативе недели.

8. МТСП, АВРМ, АМС да воведат онлајн или телефонско кариерно советување и поддршка за млади водени од лиценцирани кариерни советници, психолози и врснички ментори за младите кои периодов го завршуваат своето образование и треба да се приклучат на пазарот на труд, млади кои имаат потреба да бараат работа и млади кои изгубиле работа поради кризата.

9. Да се гарантира дека работодавците кои работат во текот на кризата ќе обезбедат задолжителна заштита на работното место која ќе спречи зараза од корона вирусот, работни дозволи, обезбедување на „безбеден“ превоз за младите кои доаѓаат од поодалечени населени места и рурални средини до работното место;

10. Да се заштитат младите работници од злоупотреби на работните права, работното време, придонеси. Чести контроли и најстроги санкции за работодавците кои ќе го злоупотребат работното време, односно ќе дозволат младите, кои се ангажирани на пола работно време да работат повеќе часови или цело работно време за истите или помали придонеси;

11. Да не се дава финансиска поддршка на фирми кои имаат отпуштено работници од почетокот на кризава, односно, од почетокот на март. Многу фирми отпуштија работници во изминативе недели, но сега повторно можат да добијат државна помош, и покрај отпуштањата.

2.МЕРКА „ЗАЈАКНУВАЊЕ НА КАПАЦИТЕТИТЕ НА АВРМ“

Иако сè уште нема податоци за бројот на невработени лица, се очекува бројката на млади невработени да порасне (според некои проценки помеѓу 3000 и 10000 луѓе). Овие лица ќе претставуваат прилив во невработеноста од неформалната и формалната економија, со што треба да се зајакне подготвеноста на системот за процесирање на новиот број на невработени.

Итни препораки:

1. Олеснување на пристапот до пријавување на сервисите на АВРМ. Тоа би значело целосно дигитализирање на пријавата за невработеност, како и прифаќање на скенирани документи како доказ кои понатаму би се доставиле во физичка форма.

2. Подготовка на персоналот во АВРМ и зголемување на бројот на луѓе кои работат на обработка на податоците. Тоа би значело реструктурирање на работните позиции внатре, за што поголем број на вработени можат да ги служат потребите на невработените.

3. Обезбедување обуки за дообука и меки вештини во соработка со понудувачите на обуки во приватниот и невладиниот сектор (школи и академии) преку обезбедување „ваучери“ или

места за ваков тип обуки. Односно овозможување млади лица бесплатно да имаат пристап од обуки за меки вештини (пишување биографии и сл.) до едукација за дизајн или програмирање.

3.МЕРКА „ЗДРАВСТВЕНА СИГУРНОСТ БЕЗ ФИНАНСИСКА ЗАВИСНОСТ“

Во моментот сè уште важи уредбата за здравствено осигурување каде што млади до 26 без приходи се здравствено осигурени преку своите родители.

Итни препораки

1. Промена на законот за здравствено осигурување и зголемување на возрасната граница до 29 години за лица кои се во процес на образование или немаат сопствен приход, да можат да бидат осигурени преку своите родители и да можат да користат здравствени сервиси во текот на и по кризата.

2. ОБРАЗОВАНИЕ

1. МЕРКА „ЕДНАКОВ ПРИСТАП ДО КВАЛИТЕТНО ОБРАЗОВАНИЕ“

Во услови на пандемија кога голем број на држави изнаоѓаат решенија и алтернативи за спроведување на образовниот процес, образовниот систем во Република Северна Македонија е кревок. Помина повеќе од месец во кој образовниот процес требаше непречено да продолжи преку платформи за видео комуникација, но истиот сè уште се соочува со предизвици како еднакво вклучување на сите ученици во образовниот систем, недостаток на квалификуван кадар за онлајн настава и недостаток на информации како ќе се изведат финалните оценувања. Ваквата состојба влијае на квалитетот на образованието и создава несигурност во процесот на оценување на знаењето. Според Светска Банка младите во земјава до својата 18-та година поминуваат 11,2 во образовни институции, а знаат како за 6,8 години, односно се губат 4,4 години образование. Со сите ефекти кои кризата ги има врз образовниот процес, оваа „загуба на знаење“ ќе се зголеми уште повеќе.

Воедно, по намалување на интензитетот на ширење на болеста Ковид-19, за да може да се врати економијата во нормала и да се вклучи работоспособното население на пазарот, ќе биде неопходно да се ре-воспостави образовниот процес како еден од првите чекори, за родителите да може да се вратат на работа. Затоа овој сектор е особено приоритетен и треба да има соодветни подготовки бидејќи е предуслов за дел од клучните чекори за општествена рестраврација по кризата.

Итни препораки:

1. Министерството за образование и наука треба да обезбеди еднаков пристап до онлајн образовниот процес за сите ученици во државата. По примерот на доделување на ваучери со Телеком за интернет за социјално загрозени семејства, треба да се продолжи со зголемен опфат. Во оние семејства каде сè уште недостасува пристап до интернет, министерството треба да обезбеди интернет ваучери. Во семејствата кои немаат електронски уреди како компјутери или паметни телефони, привремено да се достават и позајмат компјутери од училиштата (кои во моментот не се користат) за учениците да можат да ја следат наставата.

2. Помош за онлајн настава за наставници и професори

Наставниците кои имаат ограничен пристап до интернет или немаат електронски уреди да можат да побараат и добијат помош во форма на ваучер за интернет или компјутер од училиштето за да држат настава.

Бирото за развој на образование да направи процена на подготвеноста на професорите за спроведување на наставата со цел да им помогне да ги надминат потешкотиите со кои се соочуваат. За таа цел треба да биде спроведени обуки за сите професори за користење на современите технологии како начин за предавање.

Бидејќи има наставници кои се повозрасни и имаат ограничени знаења од областа на технологијата, **МОН да отвори ИТ телефонски центар за поддршка на наставници во држењето настава онлајн**, справувањето со технички проблеми и користење на онлајн алатки за предавање на учениците.

3. Државниот просветен инспекторат да се вклучи со следење на процесот на онлајн настава со цел да внимава на кој начин се спроведува наставата и оценувањето на учениците.

4. Бирото за развој на образование итно треба да изработи јасни насоки за оценување на учениците и начинот на кој ќе се заклучуваат финални оцени за време на онлајн настава.

5. Министерството за образование и наука да изработи план за спроведување на наставата на учениците со попреченост и да креира услови за работа на образовните асистенти. Да прилагодат учебните помагала и да им обезбеди достапност на едукативните материјали на учениците со попреченост, за да имаат како да учат во текот на кризата и да не заостанат во образовниот процес во однос на своите врсници.

6. Училиштата треба да креираат дополнителни и додатни програми за учениците кои не можат да ги совладаат предметните материји, преку онлајн дополнителна настава. Дополнително потребно е да се изнајдат решенија за реализација на проектните активности и нивно приспособување за исполнување од дома.

7. МОН и БРО да почнат со подготовка на план за изведување на дополнителна и додатна настава за учениците по ре-отворањето на училиштата. Многу ученици ќе се соочат со „загуба на знаење“ поради ограничен интернет, немање уреди, немање поддршка од родителите или услови да учат дома. Ова особено ќе се одрази на социо-економски загрозените ученици, особено оние чии родители имаат само основно образование и не можат да им помагаат во учењето. За да се санираат последиците кон овие групи, на учениците треба да им се обезбеди додатна настава веднаш по рестартирањето на училиштата, за која подготовките треба да се направат сега.

8. МОН, локалните самоуправи и факултетите и универзитети итно да почнат со планирање и подготовки за начинот на кој ќе тече наставата по олеснување на рестриктивните мерки безбедноста и здравјето на учениците и студентите. Учениците мора да се вратат во образовни институции каде нивното здравје (а со тоа и здравјето на нивните родители и професори) а да биде загрошено. Образовните институции треба итно да извршат набавки на сапуни, средства за дезинфекција и средства за одржување на хигиената (нешто што заостана да се направи пред прекилот на образовниот процес или беше донесена одлука од Владата). Тоалетите во образовните институции кои бараат санација за обезбедување вода и хигиена, да се санираат. Доколку се одлучи да се зголеми растојанието меѓу учениците и студентите во училниците и предавалните да се направат подготовки.

Воедно, другите надлежни институции треба да воспостават слични мерки во институциите каде престојуваат млади како воспитно – поправните домови и центрите за рехабилитација.

2.МЕРКА „ЕДНАКОВ ПРИСТАП ДО ЕДУКАТИВНИ ЕМИСИИ“

Мерката онлајн училница која ја спроведува МОН во соработка со националните телевизии опфаќа ограничен број на содржини и предмети и истите се најчесто наменети за ученици во основно образование. Имено, во емисиите недостасуваат содржини за учениците од средно училиште. Дополнително, содржините кои се пласираат на едукативните емисии не се достапни на сите наставни јазици, ниту на ученици со попреченост. Поради немањето толкување на знаковен јазик, глувите ученици не можат да ја следат наставата онлајн.

Итни препораки:

1.Министерството за образование и наука да се погрижи за еднаква распределба на содржините во едукативните емисии по учебни години и предмети. Дополнително истите да

се прилагодат на сите наставни јазици и за ученици со попреченост, односно да се достапни на знаковен јазик.

3.МЕРКА „ПОЛАГАЊЕ И ПОДГОТОВКА НА МАТУРСКИ ИСПИТ“

Сè уште нема јавна информација за процесот на полагање на државната и училишната матура. Ваквата ситуација создава несигурност кај учениците за овој процес кој е значаен на повеќе нивоа и голем психолошки стрес. Најнапред со истиот учениците заокружуваат дел од нивното образование, се запознаваат со процесот на полагање на испит, темелно изучуваат материји во неколку области во кои се испитувани и за крај добиваат оцена, доказ дека завршиле средно образование што е најзначајно за нивното понатамошно рангирање во високо-образовните институции во земјава и во странство.

Итни препораки:

1. Министерството за образование и наука да обезбеди навремени информации за полагањето на државната и училишната матура за учебната 2019/2020 година. Да се предложи период во кој би се организирал матурскиот испит, само под услов доколку состојбата во државата е нормализирана и постојат реални и безбедни услови и околности за тоа.

2. МОН да обезбеди пристап до прирачниците и материјалите за подготовка на матурските испити, да се креираат канали за онлајн подготовка на матурантите во областите во кои ќе полагаат и да се обезбеди постојана комуникација помеѓу матурантите и професорите од предметите кои ќе се земаат како предмети во кои ќе се полага матура.

4.МЕРКА „ОБЕЗБЕДУВАЊЕ НЕПРЕЧЕН ТЕК НА ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС ВО РАМКИ НА ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ“

Последните мерки на МОН им наложија на Универзитетите да изнајдат решенија за да продолжат да ја спроведуваат наставата и процесот на оценување и тестирање на студентите. За жал не сите универзитети, факултети и професори овозможуваат еднаков квалитетен пристап до настава, како и информации за процесот на полагање на предметите и административните процедури при упис на предмети и пријавување на дипломски и магистерски трудови.

Итни препораки:

1.Универзитетите треба итно да постават систем и план според кој се спроведува наставата, и со кој ќе се замени ад хок пристапот кон работата кој креира различен квалитет и несериозност на образовниот процес. Планот да обезбеди пристап до настава за сите студенти, а да се зема предвид нивниот впечаток за достапноста на наставата и за квалитетот на истата. Дополнително, покрај достапноста на наставата, треба да се земе во предвид и достапноста за консултации и од страна на предметните професори.

2.Универзитетите да обезбедат информации за тековното студирање и административни процедури. Имено потребно е да се овозможи електронско пријавување на испити, да се креираат постапки за онлајн плаќање на партиципација за семестар, пријавување на дипломски и магистерски труд и да се креира канал преку кој студентите би ги контактирале службите од студентски прашања.

3. Универзитетите да овозможат продолжено полагање на испити по истекот на редовните рокови од три редовни сесии полагање на предмети и да овозможат продолжено полагање на испитите и по истекот на редовните рокови од три редовни сесии.

4. Министерството за образование и наука да размислува за план како да се помогне на оние студенти кои лично или преку нивните семејства се погодени од здравствената /економската криза. Имено, МОН треба да креира стипендии за студенти чии родители го изгубиле работното место како последица на COVID-19 кризата или да го зголеми фондот за стипендии за студенти од социо-економски загрозени семејства.

5. Доделените стипендии да се исплаќаат навремено и според договорените рокови на корисниците, затоа што во овие услови тие стануваат суштински извор на средства на студентите за нивното образование.

6. Универзитетите да им овозможат на студентите плаќање на школарината за студирање на рати, при упис на факултет и упис на семестар во повеќе рати.

7. МОН и Интеруниверзитетската конференција, вклучувајќи ги претставниците на студентските собранија онаму каде што се избрани, да воспостават координативно тело преку кое ќе направат подготовки, ќе се координираат меѓу себе за да нема застој во транзицијата од еден образовен среден кон друг, и да се усогласат процесите на заклучување оцени, полагање матура и уписи на факултети. Координативното тело да ги вклучи и претставниците на студентските собранија. Координативното тело да воспостави контакт со странски високо-образовни институции за координација и влечење препораки од нивната работа.

3. СОЦИО-ПСИХОЛОШКИ И ЗДРАВСТВЕНИ ПОСЛЕДИЦИ

Мерките и вонредната состојба за спречување на ширењето на Ковид-19 значајно го ограничува движењето и активностите на младите. Затворањето на образовните институции, но и местата за забава и култура и настани беа меѓу првите ограничувања. Младите се ограничени со посебен полициски час, и дозволено им е ограничено време во однос на другите групи кога смеат да бидат надвор од домовите.

I. МЕРКИ ЗА ПСИХОЛОШКО ЗДРАВЈЕ НА МЛАДИТЕ

Социјализацијата, движењето и контактот се најважните ограничени аспекти од развојниот период на младите. Оваа комплексна ситуација го зголемува времето поминато пред екран каде сега се сите активности и се интензивира доживувањето на поинаква реалност. Социоекономските влијанија од пошироката средина и во семејството, економските последици и другите ефекти од кризата коренито ги доведуваат во прашање можностите за реализација на потенцијалите, плановите и идеите што младите ги имале за себе. Вознемиреноста на возрастните и притисокот да се биде постојано во рамки на семејниот систем кој често е оптоварен со неадекватна комуникациска и културолошка матрица влијае дополнително негативно влијае врз менталното здравје на младите.

Најчести симптоми на нарушено ментално здравје кај младите се искуствата на: анксиозност, депресија, панично и фобично расположение, ПТСД, самоповредување и суицидалност, релативна агресија, соочување со загуба, криза на идентитет, поместена агресија, зависно однесување меѓу кое интернет зависност и зголемена онлајн сексуализација, домашно насилство, насилство во врска, опсесивно-компулсивно растројство, хипохондрија, неактивност и пасивизација, негрижа за себе, ниска самодоверба, безнадежност и очај, силна психосоматизација, негативна слика за себе, силна фрустрација и ниска толеранција. Овие ефекти може да се дел од нова симптоматологија на дисфункционално однесување причинета од хроничната и принудна изолација, но и засилување на веќе постоечки симптоми активирани под притисокот да се справуваат со изолација каде се враќаат во фокус личните и системските проблеми што биле умешно контролирани или игнорирани.

Итни мерки:

1. Да се организира систем на поддршка за ментално здравје на млади кој ќе содржи:

- онлајн психоедукација - креирање на психоедукациски материјали специјализирани за млади и насочени кон зајакнување на нивните капацитети за справување со притисокот кој го наметнува актуелната состојба и поддршка на нивната добросостојба (аудио материјали, аудио-видео материјали, текст материјали, серијали на тематски предавања),
- онлајн групи за поддршка на млади водени од лицецнирани психолози и психотерапевти, индивидуална онлајн поддршка за млади со претходни потешкотии во однос на ментално здравје и за млади од маргинализирани групи,
- психолошко советување за млади кои изгубиле некој близок во период на КОВИД 19,
- како и кариерно советување за млади.

II. МЕРКИ ЗА ЗАШТИТА ОД ДОМАШНО НАСИЛСТВО

Овие фактори влијаат на интензивно зголемување на стресот, фрустрации, страв и загриженост за иднината и се тригери за агресивно однесување, изливи на нервоза, зголемена потреба за контрола и изразување моќ, насилно решавање на конфликтите и зголемена примена на насилство. Ова директно ги става во ризик жените, младите и децата кои се приморани да останат во домовите со сторителите на насилство, да живеат во зголемен ризик од насилство и животна загрозувачка средина. Според последните податоци на СЗО, семејното насилство за време на карантин е загрижувачки зголемено на глобално ниво. Дополнителни ризик фактори за пријава на насилство се физичкото присуство на насилниците, поради кое жртвите (деца, девојчиња и жени) не се во можност да го пријават насилство; стравот од зараза со корона вирус што ги спречува жртвите да побараат здравствена грижа и медицинска помош, да ја напуштат насилната средина и да бидат сместени во кризни и шелтер центри. По завршување на кризата, се очекува значително зголемување на бројот на пријавени случаи на семејно насилство, насилство врз деца и интимно партнерско насилство.

Итни мерки:

1. **Посебно одделение при МВР кое ќе биде во служба на младите, маргинализираните и жртвите на семејно насилство.** При јавување на официјалниот број на полиција патот до инспекторите кои работат со овие категории е отежнат и хаотичен, а неретко и неуспешен. Потребно е посебно одделение кое ќе биде сензибилизирано и флексибилно, како и телефонски број кој ќе биде јавно достапен и ќе биде директен линк до оваа служба. Несомнено за текот на целиот процес потребна е и психолошка поддршка од страна на стручни лица.

III. Мерки за заштита од ризична употреба на психоактивни супстанции

Состојбата со пандемијата сериозно се одразува врз младите во смисла на почесто конзумирање на психоактивни супстанции, како легални (алкохол, лекарства, тутун) така и нелегални (хероин, марихуана, амфетамини). Зголемена е и ризичната употреба на психоактивни супстанции вклучително и употреба на комбинација на лекарства и алкохол. Како значаен проблем се јавува и тоа што во Република Северна Македонија не постои програма за лекување на млади и деца зависни од дроги па оттука ни прашањето не се третира на соодветен начин.

Итни мерки:

1. **Психосоцијална поддршка на младите кои употребуваат дроги** во соодветните центри за ментално здравје, здруженијата на граѓани и понуда на овие услуги онлајн, обезбедување информации за ризичната употреба на психоактивни супстанции преку специјализирани емисии на ТВ и онлајн и развој на теренски активности за контакт и психосоцијална поддршка на младите кои употребуваат психоактивни супстанции.

IV. МЕРКИ ЗА ЗАШТИТА НА СЕКУСАЛНО И РЕПРОДУКТИВНО ЗДРАВЈЕ НА МЛАДИТЕ

Во моментот ограничениот пристап на младите до точни информации и некомплетно образование, недоволна психолошка поддршка, недоволна институционална заштита и нивна безбедност, ограничен пристап до контрацепција директно се одразуваат на нивното физичко и ментално здравје, па така во услови на криза овој проблем станува уште повоочлив. Ограничена е достапноста до контрацептивни средства. Кога станува збор за пристап до безбеден абортус, медикаментозната терапија е најсоодветен пристап, како од аспект на безбеден абортус, така и заради намалениот ризик за инфекција при посета на здравствените домови. На позитивната листа на лекови т.е. листата на лекови субвенционирани од Фондот за здравствено осигурување не постои ниту едно контрацептивно средство. Особено е проблематична употребата и пристапноста на итната контрацепција, за која е потребна рецепта од лекар, а во услови на криза пристапот е дополнително отежнат и обезбедувањето на итна терапија е исклучително тежок и мачен процес. Треба да имаме предвид дека итната контрацепција има клучна улога кога се работи за силување.

Итни препораки:

- 1. Владата задолжително да гарантира обезбедување на есенцијални услуги за лица кои живеат со ХИВ, маргинализираните, лицата со попреченост и Роми**
Предвидените кратења на буџетот и финансиска поддршка на организациите кои активно работат резултираат со ускратување на помошта за најпогодените и најранливи групи на граѓани како за време на криза така и претходно и затоа треба да се одвојат средства за овие сервиси.¹
- 2. Онлајн едукација за сексуално и репродуктивно здравје** – Да се искористат постоечките онлајн платформи и работа на организациите за младите да можат да се информираат за нивното сексуално и репродуктивно здравје и права, споделат искуства, постават прашања кои ги мачат и добијат поддршка од нивните врсници и да се одговори на нивната итна потреба од помош и советување.
- 3. Итна имплементација на Законот за абортус, достапна и легална терапија за медикаментозен абортус.** Во услови на криза медикаментозниот абортус е најдоброто решение како безбеден и неинванзивен метод во раната бременост. Немањето пристап до оваа услуга го отежнува животот на жените, тие се принудени да го напуштаат својот дом во услови на криза и да бидат подолго во контакт со здравствените работници со што се изложени на дополнителен стрес и поголем ризик да бидат заразени. Со поретки посети на здравствените домови и поминување на овој период во домашни и безбедни услови, медикаментозниот абортус генерално, а посебно во услови на криза е најдоброто решение за нив.
- 4. Отстранување на административните бариери за итна контрацепција т.е. потребата од рецепта.** Набавка на бесплатна итна контрацепција (ден-потоа пилула) и нејзина дистрибуција преку сервисите за родово засновано насилство, итна медицинска помош и болниците за гинекологија и акушерство².

¹ Дополнителни информации за состојбата на младите од клучни популации: <http://hera.org.mk/wp-content/uploads/2017/01/lzveshtaj-od-konsultativniot-process-so-mladite-od-klucni-populacii.pdf>

² <https://hera.org.mk/wp-content/uploads/2020/02/Pozicijonen-dokument-HERAmladi-Kontracjepcija.pdf>

5. **Континуирана набавка на бесплатни кондоми и други контрацептиви** (орална контрацепција и спирала) за млади и маргинализирани групи и нивна дистрибуција преку здруженијата кои ја спроведуваат ХИВ превенцијата, младински организации, здруженија кои се застапуваат за правата на различни групи (жени, Роми, лица со попречености, сексуални работници, лица што живеат со ХИВ, лица што употребуваат дроги итн).

6. **Функционална веб страница на „Центарот за јавно здравје“** – Кризата може да се искористи за да се подобри достапноста на информациите за јавноста онлајн, и да се направи функционална веб страна на центарот за јавно здравје каде младите ќе можат да се информираат и навремено и бидат известени за сите новости и моментална ситуација поврзана со нивното здравје и благосостојба

4. МЛАДИНСКА АНГАЖИРАНОСТ И ВОЛОНТЕРСТВО

Тековната криза е новост за секој граѓанин, без разлика на возраста. Во моментот, кога поголем дел од часовите младите ги поминуваат дома, на располагање имаат време како ресурс, како најважен ресурс кога станува збор за волонтирање. Во ситуација кога има многу млади, кои сакаат своето слободно време да го пополнат квалитетно, се соочуваме со ситуација каде државата нема систем како истото да го искористи во своја полза, за помош и адресирање на проблемите кои се резултат на тековната криза.

Препораките кои следат целат да помогнат на клучните институции како: Дирекција за заштита и спасување кои работат со ограничени човечки ресурси, Министерство за труд и социјална политика под чија надлежност е волонтерството и Агенција за млади и спорт како релевантна за младите. Институциите немаат излезено со известување до јавноста за организирање на волонтерска работа и волонтирање во време на криза, иако европската и средства пракса покажуваат дека ваквите примери се доста успешни за решавање на проблемите. Во моментот, нема услови за вршење на волонтерска работа и директна работа на терен и механизам волонтери да се вклучат во помош на ад хок тимовите – кризни општински штабови.

Ангажирање на младите како волонтери помогне да најдат своја намена во кризата, додека младите имаат можност да ги идентификуваат потребите на локално и национално ниво и да сакаат во иднина да се вклучат во нивна промена. Во периодот кој следи ќе се намалат можностите за интернационално искуство и волонтирање во странство за младите во тековната година, следствено на тоа, се создава можност за волонтирање во Северна Македонија со понуда на атрактивна програма за волонтерство.

Ограничената можност за социјализација во живо негативно влијае на младите и на нивната психофизичка состојба. Тоа им ги намалува можностите на младите да се справат на здрав начин со новонастанатата состојба и со последиците што произлегуваат од неа. Студиите покажуваат дека разговорот со стручен младински работник им помага на многу млади луѓе да се соочат и на здрав начин да се справат со кризните состојби низ кои поминуваат. Продолжената криза ќе има негативни последици и врз подготвеноста на понудувачите на младинска работа (младински центри, младински клубови, организации за млади) да одговорат на потребите на младите и откако состојбата ќе се нормализира. Многу младински организации се соочуваат со финансиски потешкотии поради одложени или прекинати проекти и ќе им биде потребно време за да се консолидираат токму тогаш кога младите ќе можат повторно да почнат да учествуваат во активности од младинска работа.

Итни препораки:

1. Агенцијата за млади и спорт да организира вебинари и онлајн средби со познати македонски спортисти, истакнати млади (наградувани), експерти од областа на младинската работа и волонтерството итн. Целта е проактивност со младите, доближување на младите професионалци до домовите на секој млад човек и нивна промоција.

2. Поддршка за отворање на дигитални младински центри кои ќе спроведуваат дигитална младинска работа во периодот со ограничени можности за социјализација во живо. Во соработка со младински организации и други ќе може да се спроведат дигитални активности од организација на слободно време (онлајн игри, онлајн jam sessions итн.), онлајн неформално-образовни активности до врснички или професионални советувања и менторство.

3. Идентификување на ресурсите од страна на ДЗС во соработка со ЦУК и АМС (човечки, логистички, материјални, финансиски, професионални, итн) со кои младинските и граѓанските организациите располагаат и нивната можна примена за справување на дадена ситуација во моментот и во иднина

4. Креирање на тим за цивилна заштита составен од волонтери и професионалци (национално и локално ниво) координиран од ДЗС.

5. Средствата предвидени за поддршка на проекти на младински организации (во тековниот буџет, или во повици кои не се контрактирани) да се пренаменат во средства за грантови насочени кон надминување на кризата и последиците кон младите, како засилени програми за младинска работа во младински организации и младински центри, и волонтерски активности и организирање на млади во процесот на справување со кризата.

6. Младинските организациите да почнат со изработка на прават интерен план за адаптација на нивните активности и стратегии на кризата, ставање на младите во функција на надминување на кризата и адаптација на активностите за безбедноста на младите.

7. Општините да ја разгледаат можноста за финансиската поддршка на постоечките младински центри кои се соочуваат со предизвици да ги покријат тековните трошоци за да се обезбеди нивно враќање во функција по кризата за младите.

8. Завршните и преодните одредби од ново – усвоениот Закон за младинско учество и организирање и роковите кои ги предвидуваат да се замрзнат поради неможност за спроведување. По враќањето на ситуацијата во редовна состојба, да се одмрзнат роковите и да се осигура имплементација на законот.

9. Меѓународните донатори да имаат предвид дека младите ќе останат приоритетна група за поддршка, особено по излезот од кризата. Како жртви на економската криза, со бројни бариери во остварување на образованието и социјализацијата, младите ќе имаат уште поголема потреба од поддршка од досега. Младинското граѓанско општество е клучна алка за поддршка на младите. Многу младински организации веќе се соочуваат со стопирани проекти, а веројатно ќе се намали нивниот персонал и простор и ресурси. Оттаму донаторите треба да имаат предвид да: Обезбедат институционална / оперативна поддршка за да не згаснат многу младински организации и да можат да продолжат да ги опслужуваат младите, поддржуваат нови и креативни иницијативи од граѓанските организации за намалување на негативните ефекти од кризата и вложат напори да се консултираат и координираат со граѓанските организации на младите за идното делување.

ЗАКЛУЧОК

Во изработката на содржината на овој документ директно се вклучија (12) младински организации и повеќе индивидуалци со искуство во прашањата од интерес на младите, и истата ја отсликува позицијата на младите луѓе во кризниот период предизвикан од Корона вирусот. Сите препораки се креирани во насока на брзо подобрување на состојбата на младите и овозможување на систематска поддршка за оваа група на граѓани, но уште поважно, препораките индицираат кои нешта се најслабите точки во нашето општество и што треба да се зајакне на долг рок.

Невработеност и економски ефекти, образование, здравје и психо-социјални последици, Младинска ангажираност и волонтерство се областите во кои организациите имаат сериозни познавања, експертиза и искуство врз основа на кои направија препораките за итни делувања.

Во која мера младите ќе успеат да ги заштитат нивните работнички права, дали ќе останат економски стабилни, со можност за полесно вработување и вештини за конкурентност за пазарот на трудот по завршувањето на кризната состојба – зависи од навременото реагирање на Агенцијата за вработување и навремената координација со Министерството за труд и социјална политика. Клучно е обезбедување на финансиска и оперативна поддршка од страна на државата, обезбедување на здравствено осигурување и можности за професионално усмерување и усовршување на младите погодени од кризата.

Пристап до континуирано и квалитетно образование и непречен премин од еден во друг степен на образование односно пазар на труд се примарните цели кон кои водат предлог-мерките во документот. МОН и БРО мора промислено и практично да реагираат со навремени и целосни информации за учениците, техничка и стручна поддршка во процесот на образование и постојана поддршка на наставниците и професорите. Завршување на учебната година и здобивање на нов степен на образование се нештата кои доколку не се случат ќе повлечат последици директно на развојот на учениците. Образовниот систем мора и во вонредната состојба да се грижи за учениците со попреченост и учениците кои доаѓаат од клучни општествени групи, со цел тие да не трпат двојни последици од состојбата.

Психо-социјалната поддршка и пристап до здравствени услуги за младите се нешта кои и без вонредна состојба се на маргините. Препораките во документот посочуваат на конкретни сервиси и поддршка за справување со сериозниот ефект на состојбата врз менталното здравје на младите и превенирање на евентуалните ризици врз сексуално-репродуктивното здравје на младите преку поедноставување на процедурите за пристап до добра и услуги.

Иако младите како категорија се директно погодени од оваа криза, на локално и национално ниво не смее да се занемари нивно вклучување во полесно справување со новото секојдневие. Преку континуирана комуникација помеѓу локалните заедници и младинските организации, нивна координација и усогласување на заедничките капацитети, младите преку своите форми на организирање ќе придонесат онаму каде што се најпотребни. Истовремено институциите како Агенција за млади и спорт кои во својот главен фокус ги имаат младите, треба да обезбедат поддршка на опстанокот на најпогодените младински и организации за млади и ќе обезбеди простор за ефективно имплементирање на Законот за млади во надлежност на институцијата.

Овој документ треба да им послужи на институциите како индикатор и појдовна точка во обезбедувањето на систематска грижа за младите погодени од кризата. Ова се само први и итни мерки за кризата, каква што е во овој момент и со тековните рестрикции и вонредна состојба и

затоа треба итно да се реагира. Дополнително ќе се изработи документ со препораки за она што треба да се направи на долг и среден рок. Авторите се свесни за ограничувањата на ресурсите, и оттаму во овој документ се наведени работите од итна важност и врзани со навремено делување за да се спречат и намалат негативните последици. Разработената мерки можат директно да влијаат на подобрување на добросостојбата на младите во земјата.

СЛЕДНИ ЧЕКОРИ:

Препораки од граѓанските организации

Организациите кои стојат зад препораките ја ставаат на располагање својата експертиза и искуства во разработените области.

Овој документ ги содржи само итните – ургентни препораки од интерес на младите, за кои треба да се реагира во текот на кризата, и за кои делување по истекот на овој критичен период може да биде задоцнето. Групата граѓански организации која го подготви овој документ во меѓувреме ќе продолжи со работа и ќе испорача нов документ со среднорочни и долгорочни препораки за намалување на ефектите врз младите, кои ќе бидат насочени кон она што треба да се преземе по надминување на најголемата опасност од кризата и периодот на олабавување на рестрикциите и нормализација на функционирањето во општеството.

Препорака за институционално координирано делување за млади

Ефектите од кризата врз младите се протегаат низ различни области – вработување, психосоцијална заштита, образование се само дел од нив. Поради тоа што младите и нивните потреби како категорија се во единствена надлежност на една институција, за да може да се адресираат нивните потреби на структуриран начин предлагаме за решавањето на проблемите на ролг рок да се воспостави координативно тело. Ова тело може да биде раководено од Агенцијата за млади и спорт (АМС) и Владата на Република Северна Македонија, кое ќе вклучува и претставници од другите надлежни институции како Министерството за образование и наука, Министерството за труд и социјална политика, Министерството за здравство, Бирото за развој на образование, Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија и другите надлежни институции. Оваа форма на работа ја препорачуваме за да постои единствена координација и систем на следење на работата од интерес на младите, водење евиденција за успешноста на мерките и политиките и координирање на работата. Работата на ова тело треба да ги вклучува и консултира и младинските граѓански организации. Ова не е итна мерка, но пристап за кој треба да се размислува за се постави координација и систематска работа кон решавање на овие проблеми.